

УДК 343. 13 (477)

Олександр Олександрович ЮХНО,

завідувач кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4771-05331>

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЩОДО ОЦІНОЧНИХ ПОНЯТЬ У ЧИННОМУ КПК УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ ЇХ УДОСКОНАЛЕННЯ

Аналізуючи положення КПК України 1960 року, І. А. Тітко констатував, що значний масив кримінальних процесуальних понять оцінного характеру міститься в імплементованих Україною міжнародних актах загальносвітового і європейського значення. Серед них учений виділив Загальну декларацію прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. Зазначений блок цих та інших міжнародних актів, торкаючись сфери кримінального судочинства, використовує такі оціночні поняття, як: «поводження, що принижує гідність»; «ефективне відновлення в правах компетентним судом»; «розгляд справи з дотриманням усіх вимог справедливості незалежним і неупередженим судом»; «повідомлення обвинувачення в терміновому порядку»; «доставлення до судді в терміновому порядку», «судовий розгляд протягом розумного строку»; «невідкладне винесення постанови»; «гуманне поведження»; «виняткові обставини»; «доставлення до судді в найкоротший строк»; «справедливий розгляд справи», «з міркувань моралі»; «достатньо часу та можливостей»; «невиправдана затримка» та інші (1, с. 22). Це, на нашу думку, відноситься й до положень чинного КПК України. З вказаного питання досить доречно зазначила й О. В. Капліна, зокрема, що потреба в чітких нормативних дефініціях стала особливо відчутною останнім часом через зростання загального обсягу законодавства і впливу практики Європейського суду з прав людини на вітчизняну правотлумачну практику. При цьому вчена підкреслила, що цілком очевидно, якщо термін однозначний, вживається у своєму звичайному значенні, зрозумілий для правозастосовника, він навряд чи потребує визначення. Якщо він без додаткового пояснення видається недостатньо чітким і можливе його двозначне тлумачення, він має визначатися законодавцем. Відтак, у КПК України потрібно навести чітку дефініцію спеціальним юридичним термінам і тим міжгалузевим, що мають у різних галузях права своє специфічне значення (2, с. 17), що ми підтримуємо. Крім того, застосування оціночних понять спостерігається і в практиці Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), зокрема й щодо забезпечення права на захист. Наприклад,

у рішенні по справі «Афанасьєв проти України» від 5 квітня 2005 р. ЄСПЛ оперує таким поняттям як «ефективні засоби правового захисту». З приводу цього видається цілком доречним твердження С. С. Безрукова про те, що недостатня визначеність оціночних термінів, багатозначність, неконкретизованість їх змісту, і, як правило, відсутність в законі вказівок на те, як їх слід розуміти, змушують правозастосовця розшифровувати зміст таких приписів на власний розсуд, при цьому вкладати в нього певний сенс, відповідний особистим уявленням (3, с. 4), що ми підтримуємо. На сьогодні однією з важливих умов застосування чинного Кримінального процесуального законодавства України є закріплення єдиного понятійного апарату. Як свідчить історія прийняття Кримінального процесуального кодексу України 2012 року, його розробка тримала досить таки тривалий час. Протягом цього періоду вченими, практиками та науковими експертами висловлювались різні наукові пропозиції та рекомендації щодо його удосконалення, окремі з яких були навіть діаметрально протилежні. При цьому єдиною вимогою Ради Європи було урахування загальноновизнаних європейських і світових правових стандартів у галузі захисту прав і свобод людини в національному законодавстві. Водночас неодноразово наголошувалось на необхідності урахування практики минулих років, яка виправдала себе, адже зміна парадигми кримінального процесу не завжди є виправданою. Загальний аналіз положень чинного КПК України дає можливість наголосити, що в ньому запроваджено значну кількість правових дефініцій, які використовуються на міжнародному рівні та у практиці Європейського суду з прав людини. У той же час більшість з них не мають свого однозначного тлумачення, що значно ускладнює їх прикладне застосування. Сучасна доктрина права такі поняття іменує як оціночні поняття. На нашу думку, це ті поняття, які не конкретизовані та не визначені законодавцем, у зв'язку з чим підлягають уточненню в процесі їх правозастосування. На підставі відсутності тлумачення оціночних понять учасники кримінального провадження на власний розсуд оцінюють факти та обставини, які мають важливе значення для кримінального провадження, що негативно впливає на змагальний процес. Удосконалення правозастосовної практики свідчить про значне підвищення вимог до правового регулювання нормотворчої діяльності, її ефективності та якості. З огляду на це на перший план постає проблемне питання юридичної досконалості технічного впровадження правових норм. Все це зумовлює перегляд прийомів законодавчої техніки існування оціночних понять у кримінальному процесі України. Варто відмітити, що вперше на законодавчому рівні, зокрема у ст. 3 КПК України, надано визначення основних термінів, які наскрізь пронизують його положення. Однак деякі з них залишились поза увагою законодавця, але ж уніфікація належного трактування порядку застосування положень КПК України сприяє здійсненню чіткої та ефективної кримінальної

процесуальної діяльності, що дозволяє уникнути прийняття необґрунтованих рішень.

Далі слід перейти до конкретних прикладів оціночних понять, що використовуються у КПК України. Одним із них є «розумні строки», якими вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Дане поняття можна віднести до відносно оціночних, адже у ст. 28 КПК України законодавець встановив певні критерії конкретизації. При цьому об'єктивну необхідність кожен учасник провадження може визначити по різному, що неминуче призведе до правового конфлікту, а в окремих випадках й до порушенням прав, свобод та законних інтересів особи. Також у положеннях КПК України, поряд із поняттям «підстави», можна зустріти поняття «достатні підстави» (ч. 5 ст. 55, ч. 2 ст. 133, ч. 1 ст. 134, 148, 152, 157, ч. 2,5,7 ст. 163, ч. 2 ст. 167, ч. 1,2 ст. 503 КПК України та ін.), яке, безумовно, є оціночним, оскільки має визначатися з урахуванням усіх обставин і фактів, наявних у матеріалах кримінального провадження. Разом із тим законодавче визначення підстав застосування того чи іншого процесуального інституту завжди є конкретним і чітко закріплено у відповідних положеннях, а отже й не може піддаватись розширенню чи звуженню. Отож, на нашу думку, вбачається за доцільне виключити з положень КПК України вказівку на «достатність». Подібна ситуація стосується й поняття «достатні докази», оскільки, за твердженням О. М. Бандурки, заздалегідь визначити вичерпний перелік таких відомостей щодо різних видів кримінальних правопорушень та обставини їх вчинення неможливо. З огляду на це їх «достатність» встановлюється залежно від характеру вчиненого правопорушення, індивідуальних особливостей та конкретних обставин (4, с. 695-696). Але, зважаючи на специфіку сфери кримінального судочинства, у жодному разі подібна невизначеність не повинна бути довільною, у зв'язку з чим необхідний перелік все ж таки доцільно передбачити.

Окремо слід приділити увагу оціночним поняттям, які стосуються тимчасового обмеження конституційних прав і свобод людини у кримінальному провадженні. Зокрема це заходи забезпечення кримінального провадження, що застосовуються з метою досягнення дієвості цього провадження. Першим із таких є поняття «обґрунтована підозра» (п. 1 ч. 3 ст. 132, ч. 2 ст. 177, ч. 1 ст. 185, п. 4 ч. 1 ст. 190, п. 1 ч. 1 ст. 194 КПК України та ін.), сутність якого на законодавчому рівні не розкривається, а лише пов'язується з початком притягнення особи до кримінальної відповідальності. Здебільшого воно застосовується у практиці Європейського Суду з прав людини і є невід'ємною частиною терміну «кримінальне обвинувачення», що визначається як офіційне повідомлення особі компетентним органом про те, що вона підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення (5, с. 237). Таким чином, «підозра», якщо вона висувається уповноваженим на те органом повинна

бути тільки обґрунтованою, з огляду на що відповідна додаткова законодавча вказівка на «обґрунтованість» вбачається недоречною. У іншому ж разі прийняте рішення (наприклад, письмове повідомлення про підозру) втрачає свій сенс процесуального документу, адже не базується на відповідних достатніх і допустимих доказах. З огляду на викладене відмітимо, що окремі термінологічні неузгодженості, що виникають у правозастосуванні, протягом деякого часу не знаходять свого нормативного закріплення, у зв'язку з чим вони випадають зі сфери правового регулювання, і це має негативні наслідки для функціонування правової системи (6, с. 16).

Проведене дослідження дає можливість зробити висновок, що законодавець помилково вживає оціночні поняття, при цьому не визначаючи і не роз'яснюючи їх сутності. Однак основні вказані правові дефініції мають бути законодавчо врегульовані з метою їх чіткого та однозначного розуміння, що свідчить про доцільність подальшого удосконалення термінології в чинному КПК України. Це зумовлено тим, що, з одного боку, їх використання забезпечує гнучкість кримінального процесуального регулювання, дозволяючи застосовувати відповідні положення закону з урахуванням підстав і випадків, передбачених законом. З іншого-це пов'язано з наявністю різноманітного і неоднозначного, а часом навіть суперечливого тлумачення та застосування «оціночних» процесуальних дефініцій, що в підсумку призводить до порушення основоположних засад кримінального провадження. Утім окреслені проблемні аспекти не є вичерпними, у зв'язку з чим пропонуємо учасникам науково-практичної конференції приєднатись до їх обговорення.

Список бібліографічних посилань:

1. Тітко І. А. Оцінні поняття у кримінально-процесуальному праві України: монографія. Харків: Право. 2010. С. 216.

2. Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення судом норм кримінально-процесуального права: автореф. дис. док-ра юрид. наук.: 12. 00. 09. – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / Оксана Володимирівна Капліна. Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. 2009. С. 40.

3. Безруков С. С. Оценочные понятия и термины в уголовно-процессуальном законодательстве: дисс. канд. юрид. наук: 12. 00. 09 / Безруков Сергей Сергеевич. МВД Российской Федерация. Омская академия. Омск. 2001. С. 220.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2-х т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків: Право. 2012. 768 с.

5. Лобойко Л. М. Кримінальний процес: підручник. Київ: Істина. 2014. С. 432.

6. Агамиров, Н. И. Оценочные понятия в законодательстве (теоретические вопросы). Проблемы совершенствования советского законодательства. Труды Всесоюзн. НИИ совет. зак-ва. Москва. 1989. Вып. 43. С. 15-24.